

Stanovništvo vojnog komuniteta Petrinje i njegova socijalno-vjerska struktura (1777-1871)

Istražujući demografsku sliku Petrinje, autor je na temelju relevantne literature i arhivske građe izvršio detaljnu analizu socijalne i vjerske strukture petrinjskog stanovništva u vrijeme kada taj grad ima položaj vojnog komuniteta, odnosno povlaštenog krajiškog grada.

Razvoj i struktura stanovništva Vojne krajine, poglavito vojnih komuniteta kao povlaštenih krajiških gradova predstavlja kompleksnu i još neistraženu demografsku temu.¹ Evidentiranju i razvrstavanju krajiških žitelja i njihove imovine vojne su vlasti pridavale znatnu pažnju. Ponajprije zbog dobivanja podataka, potrebnih za izradu što cjelovitijih mjerila na temelju kojih su se utvrđivala pojedinačna opterećenja poglavito vojna, radna i novčana. Stoga popisi stanovništva u Krajini imaju znatno dužu tradiciju od popisa žitelja u drugim hrvatskim zemljama.²

Većina istraživača slaže se da se djelomično popisivanje stanovništva u Krajini obavlja još od sredine 17. stoljeća, a sustavno praćenje kretanja broja stanovništva u Krajini počinje od druge polovice 18. stoljeća. Beč je od samog početka zainteresiran za porast krajiških stanovnika, kako zbog jeftinog vojnog potencijala, tako i zbog prihoda, koji bi od stanovnika Krajine trebao pritecати u državne vojne blagajne. Od 1787. stvaranjem kantona i donošenjem propisa za komunitete Vojna krajina dobiva novi obrazac za popis svoga pučanstva (*Conscriptions-Formular*). Prema komunitet-skom regulativu taj se formular sastoji od 68 stupaca u koje popisivači upisuju stanovnike komuniteta svake druge godine.³ Popis se trebao obaviti uz prisutstvo brigadira i službenika ratnog povjereništva.

Godine 1814. donijet je novi Propis za popisivanje krajiškog stanovništva (*Conscriptionsnormale*), izvršeno 1815. i nazvano glavnim popisom (*Hauptconscription*). Od 1816. do 1821. taj glavni popis svake se godine uz potrebne ispravke samo pregledavao i uspoređivao sa onim iz 1815., dok je 1822. po istom zakonskom propisu obav-

¹ Usp. o tome, Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, II, Zagreb 1997., 149-160.

² Mirko Valentić, *Stanovništvo Hrvatsko-slavonske vojne krajine 1846.-1869.*, *Povijesni prilozi*, Zagreb., 5 (1986.) 1, 103.

³ HDA, 430, Slavonska generalkomanda, K-23, 1788-12-440. (Comunitäten-Regulativ).

ljen glavni popis cjelokupnog žiteljstva Vojne krajine.⁴ Nakon toga, popisi su obavljani svake pete godine u jesen, a revizije i ispravci svake godine. Na području pukovnije popis je prvo počeo pri pukovnijskom štabu, potom u vojnom komunitetu i ostalim mjestima. Člankom 6. spomenutog propisa iz 1814. popisnu komisiju u hrvatsko-slavonskim i banatskim vojnim komunitetima, činili su gradonačelnik i članovi magistrata. Prema potrebi, morala su se cijeniti stručna mišljenja brigadira, te pukovnijskog ili komunitetskog liječnika.⁵ U pravilu svaki je stanovnik trebao biti upisan u mjestu boravka, osim pripadnika pukovnijskog štaba i članova njihove obitelji, koji su živjeli u komunitetu, pošto su oni popisivani kao pripadnici štaba. Budući da su sve kuće komunitetskih žitelja bile označene arapskim brojevima, popisna komisija obavljala je popis po redosljedu određivanom prema broju kuće. Kod osoblja pukovnijskog štaba s prebivalištem u komunitetima, kuće u kojima su živjeli upisivane su samo brojem kuće i imenom žitelja, koji u njoj stanuju. Takve osobe nisu ubrajane i iskazivane u konačnom zbroju komunitetskih stanovnika, već su ti popisi dostavljani štabu, odnosno njihovoj popisnoj komisiji. Ukoliko bi se u istoj kući nalazili pripadnici komunitetskog stanovništva i pripadnici štaba, "prvi bi bili imenovani i ubrojani, a potomji samo imenovani".⁶

Popisni arak za razliku od onog iz 1787. po popisu iz 1814. imao je samo 14 stupaca. Najznačajnije se odnose na razvrstavanje domaćeg muškog žiteljstva na sposobne (*Dienstbare*) i nesposobne za službu (*Undienstbare*). Sposobni se nadalje dijele na one koji su mogli obavljati vojnu, odnosno ratnu službu (*Felddiensttaugliche*) i one koji su bili sposobni samo za kućne i poljoprivredne poslove (*Hausdiensttaugliche*). Nesposobne za službu popisna je komisija upisivala kao prirodno nesposobne (*natürlich Undienstbare*) i zakonski osobođene (*gesetzlich Befreite*). Kao prirodno nesposobne komisija je uspisivala krajišku mladež (*Nachwuchs*), invalide i osobe starije od 60 godina. Zakonski oslobođeni bili su "muški članovi obitelji djelatnih i umirovljenih generala, časnika i činovnika ukoliko nisu pripadali krajiškim kućama, dostojanstvenici (*Honorationen*), trgovci i obrtnici, koji su živjeli od svoje profesije, dječići i naučnici, osolobođeni kolonisti, nadničari i ostali stanovnici bez zemljišta koji su plaćali zaštitninu, sluge, svećenici, organisti (orguljaši), zvonari, crkvenjaci.⁷ Popisni arak za vojne komunitete umnogome je bio sličan pukovnijskom popisnom arku, ali se bitno razlikovao po kategoriji služećih žitelja, koji se dijele na pet podrazdjela: generale i časnike koji nisu pripadali nekom štabu; njihove podvornike ili časničke sluge; najviše činovnike gradskog magistrata; ostale činovnike uprave i ino komunitetsko osoblje. Žensko stanovništvo niti u pukovnijama, niti u komunitetima nije razvrstavalo i evidentiralo po kategorijama. I konačno u trinaestom stupcu novoga popisa, za razliku od prethodnih, osim vjerske pripadnosti, posebno je iskazivana nacionalnost, bračno stanje, stalež i zaposlenje popisano.⁸

⁴ Franz Vaniček, *Spezialgeschichte der Militärgrenze*, III, Wien 1875., 323-324.

⁵ Isto, 324.

⁶ A. Buczynski, n. dj., 153.

⁷ Mathias Stopfer, *Lehrbuch über die Militär-Gränz-Verwaltung der österreichischen Kaiserthumus*, Gratz, 1841., 36-41.

⁸ Isto, 42-43.

Jedno od najznačajnijih obilježja komunitetskog propisa bilo je: popisivanje poreznih dužnosti, zakupne stope i klasifikacije trgovaca i obrtnika. Kod popisivanja komunitetskog žiteljstva, za razliku od pukovnijskog, nije tolika važnost pridavana popisima sposobnih za krajišku vojsku, pošto je tu najveći interes bio vezan uz poresku sposobnost.

Nekoliko brojčanih pokazatelja o stanovništvu vojnog komuniteta Petrinje

Budući da je Petrinja prigodom dobivanja statusa vojnog komuniteta 1777. godine, već poznato mjesto, sjedište štaba Druge banske pukovnije, Banske brigade i glavnog ceha za Bansku krajinu svakako je privlačnija i atraktivnija za useljenje i dolazak novih žitelja, ponajprije stranih trgovaca i obrtnika, nego što je to bilo u komunitetima, koji nemaju istovremeno ovako značajna obilježja. Stoga, prije iznošenja broja žitelja i poteškoćama u vezi s tim, prisutnih sve do početka 19. st. smatramo korisnim nešto reći o prvim stanovnicima naselja Petrinje, tim više što će njihovi potomci biti važan čimbenik u njezinu gospodarskom životu sve do 1871. godine.

Prvi žitelji tzv. Nove Petrinje, koji ne ulaze u sastav stalne njemačke vojne posade i ne stanuju u tvrđavskoj Petrinji, su vojnici, dobrovoljci zvani *gjumlije*,⁹ ponajviše unovačeni od kmetova podložnika Sisačke gosposltije, odnosno Zagrebačkog Kaptola. Kao pripomoć stalnoj vojnoj posadi u samoj tvrđavi ili njenoj neposrednoj blizini prisutni su na ovom području već od početka 17. st.¹⁰ U prvo vrijeme tu su bez obitelji. Koncem 17. st., a osobito poslije 1699. dopuštanjem zapovjednika petrinjske utvrde, *gjumlije* mogu podizati male drvene kućice na prostoru južno od tvrđave i živjeti tu s porodicama, što predstavlja i prve začetke utemeljenja naselja Petrinje. Kuće su bile poredane u tri glavna pravca, prizemne, drvene s pokrovom od drveta ili slame, čineći prvu obrambenu crtu prigodom eventualnog napada Turaka s juga.

Smatramo da je prvi popis tih domaćih vojnika-*gjumlija* obavljen od vojnih vlasti Varaždinskog generalata 1718. kada je Petrinja njegov sastavni dio.¹¹ Tom prigodom popisano je 150 malih kućica¹² i oko 2000 *gjumlija*, sada već graničara "koi ssui doiduchi iz sztrane szvoie hisse imaiu pri Petrine...".¹³ U izvješću je naglašeno da su tim popisom "popissani Gumlije koi ssu pri festinge Petrine Domachy y Domorodgeni, kako ti pervi Mathok Genar voivoda, Gergo Grumbor szastavnik, Paulus Turopolchich furerires..." i tako redom do zadnjeg popisanog Pavela Czeriana.¹⁴

Iz ovog popisa mogli bismo zaključiti da 1718. u naselju Petrinji u 150 kuća živi najmanje 150 obitelji. Pretpostavimo li da je u svakoj kući u prosjeku stanovalo samo po tri žitelja, a vjerojatno i više, proizlazi da je Petrinja u to vrijeme bez stalne tvrđave

⁹ Usp. o tome, Zlatko Herkov, *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, Zagreb 1956., 1, 480-481.

¹⁰ Usp. o tome, Josip Adamček, *Bune i otpori*, Zagreb 1987., 151, 156, 190.

¹¹ HDA, Varaždinski generalat, Knjiga 3, br. 183 i 184., str. 244-437.

¹² Isto, br. 185.

¹³ Isto, br. 187, str. 442.

¹⁴ Isto, br. 188, str. 443-446.

ske posade imala najmanje 450-500 stanovnika. Ti prvi petrinjski stanovnici u najvećem broju, kao bivši kmetovi doseljeni su iz sela sisačkog Posavlja i Turopolja. Uglavnom su to prezimena koja opstojе u Petrinji i tijekom 18., 19., i 20. stoljeća kao npr. Čulig, Zebić, Lović, Križanić, Malović, Tulić, Mikulić, Ivančan, Horvatinović, Koletić, Petračić, Brajković, Petković, Škerlec, Posavec, Kos, Turković i dr.¹⁵ U popisu se nalaze i osobe na ove prostore došle bježeći pred Turcima iz pojedinih predjela Bosne. Tako npr.: oko 1700. iz okolice Jajca naseljavaju se u Petrinji precij kasnije poznate mesarske obitelji Gavrilović, a iz Starog Majdana obitelji Miholjević, Pejaković, Glavanović, Ivičić, Tomić, Tačković, Zadrović i ostali.¹⁶

O načinu i vremenu popisivanja komunitetskog stanovništva dosta smo detaljno pisali. Nažalost o točnim brojčanim pokazateljima žitelja vojnog komuniteta Petrinje zasada nismo pronašli i nemamo pouzdane podatke sve do 1802. godine.¹⁷ Prema J. A. Demianu, a njegove pokazatelje o broju stanovnika pojedinih vojnih komuniteta za 1802. i 1807. preuzimaju kao točne gotovo svi hrvatski povijesničari, vojni komunitet Petrinja 1802. ima 1888 duša. Iste godine drugi vojni komunitet Banske krajine Kostajnica ima 1017 žitelja,¹⁸ a vojni komunitet Bjelovar u Varaždinskoj krajini 1100 stanovnika.¹⁹ Prema istom statističaru broj komunitetskih žitelja Petrinje do 1807. povećan je na 2853 žitelja, pošto je 949 stanovnika Petrinje krajišku jurisdikciju zamijenilo jurisdikcijom vojnog komuniteta.²⁰ Te 1807. Petrinja je vojni komunitet s najvećim brojem stanovnika u Hrvatskoj Krajini. Od Senja, koji je 1802. po broju žitelja zauzimao prvo mjesto u istoj Krajini, 1807. Petrinja ima više od 53 komunitetska žitelja.²¹ Iz zapisa petrinjskog župnika Josipa Gorščaka od 31. srpnja 1808. u Petrinji živi 3904 stanovnika.²² Valja tu primijetiti da je spomenuti župnik najvjerojatnije popisao sve Petrinjce bez obzira da li spadaju pod jurisdikciju komuniteta ili pukovnije. Mogli bismo to pravdati i podacima koje za 1815. odnosno 1817. iznosi Hietzinger po kojima vojni komunitet Petrinja ima 3084 stanovnika. Prema tome malo je vjerojatno da bi se od 1808. do 1815. broj komunitetskih žitelja u Petrinji mogao tako drastično umanjiti.

Nepune dvije godine poslije francuske okupacije (1809.-1813.), ponovnim dolaskom Petrinje i ostalih krajiških prostora pod vlast Habsburgovaca 1815. godine obavljen je tzv. glavni popis kako žitelja pukovnja tako i vojnih komuniteta, koji je daljnjih šest godina, jednom godišnje samo provjeren i prema potrebi ispravljan. Podaci što ih daje Hietzinger potječu iz tog glavnog popisa 1815. možda nikako ili neznatno pro-

¹⁵ Isto.

¹⁶ Milan Miholjević, Majdanci, *Banovac* 1 (1936.) 52, 3-4.

¹⁷ Prema sadržaju spisa upisanih u "Register Repertorium des GeneralKommanda in Agram" za god. 1784. iz skupine Militaria pohranjenim u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu po prvi puta nailazimo na upis podataka o popisu žitelja u vojnom komunitetu Petrinja upravo te 1784. godine. Nažalost označenih spisa pod br. 1, 35. i 38. u kojima je taj popis sadržan u spomenutom arhivu nedostaju. Nastojanja i pokušaji oko toga u bečkim arhivima također još nisu uspjela, pa to ostaje obveza za naša daljnja istraživanja.

¹⁸ Usp. o tome Drago Roksandić, *Vojna Hrvatska*, I, Zagreb 1988., 65.

¹⁹ Andreas Johann Demian, *Statistische Darstellung der Ilyrischen Provinzen*, I, Tübingen 1810., 28.

²⁰ D. Roksandić, n. dj., 65.

²¹ Isto.

²² Tabella Statum animarium Parochiae Petriensis .. pro 1808. Župni ured župe Sv. Lovre u Petrinji.

mijenjeni revizijom 1817. godine. Stoga smatramo opravdanim da se ovi Hietzingerovi podaci od većine hrvatskih povijesničara uzimaju kao podaci za 1817. godinu, dok samo zanemariv broj istraživača smatra da su to podaci iz 1815. godine.²³

Ova 3084 komunitetska stanovnika Petrinje žive u 699 obitelji, od kojih 619 živi u svojim kućama, dok 80 komunitetskih obitelji ne posjeduju kuće, već stanuju kod drugih Petrinjaca vlasnika kuća. Te 1817. ima 137 građanskih i 510 kontribuentских obitelji, a 7 obitelji posjeduju nasljedno plemstvo. U ovom broju komunitetskih žitelja Petrinje za 1817. svrstano je 50 trgovaca i kramara, 310 profesionista; 104 obrtnička i trgovačka naučnika i 5 gostioničara.²⁴

Kostajnica 1817. ima 1144 stanovnika, 233 kuće; 202 obitelji koje posjeduju vlastite kuće i 76 bez kuća; 75 građanskih obitelji, 419 kontribuentских, dok 6 obitelji imaju nasljedno plemstvo. Nadalje, Kostajnica te godine ima 69 trgovaca, 92 obrtnika, 18 obrtničkih i trgovačkih naučnika i 4 gostioničara.²⁵

Budući da nam usporedba Petrinje i Kostajnice, dva povlaštena krajiška grada u neposrednoj blizini, na području jedne pukovnije Banske krajine, ne može pružiti pravu sliku demografske strukture, razvoja i važnosti Petrinje dvadesetih godina 19. stoljeća, slične pokazatelje iznosimo i za neke druge vojne komunitete Hrvatske krajine. Tako na pr. Bjelovar, ujedno sjedište dviju krajiških pukovnija 1817. godine ima ukupno 1252 komunitetskih stanovnika ili 1832 komunitetska žitelja manje od vojnog komuniteta Petrinje. U vlastitim kućama obitava 203 bjelovarske obitelji, a 60 ih stanuje u tuđim kućama; 6 obitelji ima nasljedno plemstvo, 35 je trgovaca, 125 obrtnika, 216 obrtničkih pomoćnika i 8 gostioničara.²⁶ Ivanić, drugi vojni komunitet Varaždinske krajine iste godine ima samo 618 stanovnika od kojih 14 trgovaca i 112 obrtnika, dok niti jedan građanin Ivanića nema nasljedno plemstvo.²⁷ U Karlovačkoj krajini Senj 1817. ima ukupno 2382 komunitetska stanovnika. Kuće posjeduju 298 senjskih obitelji, 297 stanuje u tuđim kućama, a 64 obitelji ima nasljedno plemstvo. Trgovinom se bave 82, a obrtom 85 Senjana. Uz ove u gradu živi i radi 61 obrtnički pomoćnik.²⁸ Drugi primorski vojni komunitet Karlobag, znatno zaostaje za Senjom, slično kao Kostajnica za Petrinjom. Ima samo 643 stanovnika, od kojih se trgovinom bave 9, a obrtom 16 komunitetskih žitelja. U Karlobagu poznatom po trgovini vrsnim dalmatinskim vinima, Hietzinger je zabilježio čak 21 gostioničara, dok se u obližnjem Senju tim poslom bave samo 16, u Bjelovaru 8, a u Petrinji tek 5 komunitetskih žitelja.²⁹

Po svemu sudeći broj komunitetskog stanovništva Petrinje u porastu je sve do kraja 40-tih godina 19. stoljeća. Gospodarska stagnacija, ali i pad, ima svoga utjecaja i na broj stanovnika. Popisom iz 1825. Petrinja ima 3174 stanovnika,³⁰ a 1846. godine

²³ Usp. o tome, Mladen Lorković, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb 1939., 81.

²⁴ Carl Bernh Hietzinger, *Statistik der Militärgränze der österreichischen Kaiserthums*, IIa, Wien 1820., 416.

²⁵ Isto, 417.

²⁶ Isto, 420-421.

²⁷ Isto, 419-420.

²⁸ Isto, 407-409.

²⁹ Isto, 409-410.

³⁰ Antun Pechan, *Povijest dječake pučke škole, današnje vježbaonice u Petrinji*, U Zagrebu 1894., 12.

3363, da bi prema popisu iz 1857. tu živjelo 2909 žitelja,³¹ a 1869. samo 2855 komunitetskih stanovnika.³²

Odnos muškog i ženskog stanovništva kao takvog u Petrinji i ostalim vojnim komunitetima nije privlačilo znatniju pažnju vojnih vlasti, budući da to važno demografsko pitanje u povlaštenim vojnokrajiškim gradovima nije bilo izravno povezano s potrebama vojne službe, kao što je to bilo u ostaloj Krajini. Iako je krajiška povijest izrazito "muška" po svom sadržaju krajiško društvo i njegov razvoj tijekom bilo kojeg razdoblja njegova postojanja "nije moguće razumijeti i objasniti bez istraživanja odnosa muškaraca i žena u njemu".³³ U dosadašnjim istraživanjima ovom problemu prilazilo se ponajviše podrobnim analizama stanovništva nastanjenih na području pojedinih vojnokrajiških pukovnija, dok su vojni komuniteti u pravilu zanemarivani. Koncem 18. i početkom 19. stoljeća podaci o odnosu muškog i ženskog stanovništva u krajiškim pukovnijama privlače pažnju istraživača, budući da je broj muškaraca i žena gotovo izjednačen. Dapače za kasniji period, posebice od 1846. u pojedinim pukovnijama muškarci su brojniji od žena, što zbog mogućnosti veće smrtnosti, uslijed učestalih ratnih pohoda muškaraca krajišnika, te brojke upravo iznenađuju.³⁴ Nasuprot tome, u vojnim komunitetima gdje muškarci nisu bili opterećeni ratnom službom, prema statističkim pokazateljima proizlazi da je broj muškaraca manji od broja žena. Tako je 1817. u vojnom komunitetu Petrinja popisano 1449 muških i 1538 ženskih; Senju 1024 muških i 1232 ženskih; Karlobagu 317 muških i 326 ženskih i Kostajnici 590 muških i 612 ženskih komunitetskih žitelja.³⁵ Sličan odnos muškog i ženskog stanovništva u spomenutim vojnim komunitetima nalazimo cijelo vrijeme njihova opstanka, tako da 1869. godine Petrinja broji 1363 muška i 2855 ženskih; Bjelovar 717 muških i 827 ženskih; Senj 1328 muških i 1476 ženskih, Karlobag 287 muških i 537 ženskih; Ivanić 275 muških i 547 ženskih te Kostajnica 1000 muških i 1817 ženskih žitelja.³⁶ Koji su razlozi tome, važno je istraživačko pitanje, na koje je zasada teško dati točan odgovor. Uslijed takvog odnosa za očekivati je da u ukupnom natalitetu vojnih komuniteta prevladava muška populacija. Uvidom u matične knjige rođenih broj novorođene muške i ženske djece varirao je iz godine u godinu i nema dužeg perioda, koji bi obuhvaćao barem pet godina u kojima uzastopce prevladava višak jedne novorođene populacije nad drugom. Pokazuju to i istraživanja koja smo izvršili za novorođenu djecu katoličkih petrinjskih komunitetskih žitelja za 1799., 1807., 1848. i 1856. godinu.³⁷

³¹ M. Valentić, Društvena i gospodarska struktura Prve banske pukovnije 1848.-1881. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 1987., 19 (1987.) 1, 24.

³² Isto.

³³ D. Roksandić, n. dj., 1, 24-25.

³⁴ Usp. o tome opširnije, M. Valentić, Stanovništvo Hrvatsko-slavonske vojne krajine 1846.-1869., *Povijesni prilozi* 5 (1986.) 1, Zagreb 1986., 106-107.

³⁵ C. B. Hietzinger, n. dj., 2a, 407-421.

³⁶ M. Valentić, n. dj., 106-107.

³⁷ Tako je u Petrinji tijekom 1799. godine od ukupno 152 novorođena djeteta komunitetskih žitelja katoličke vjeroispovijesti rođeno 88 muških i 64 ženska; 1807. godine od ukupno 171 rođenih bilo je 95 ženskih i 76 muških; 1817. od ukupno 82 rođena 44 je muško i 38 ženskih; 1848. rođeno je 118 djece od toga 61 muško i 57 ženskih, a 1856. od ukupno 107 novorođenih 61 ih je bilo muških, a 56 ženskih. (Župni ured sv. Lovre u Petrinji, Matične knjige krštenih 1777.-1828. i 1828.-1857., dalje: ŽUP i god. matica).

Valja kazati da je Petrinja od 1807. pa gotovo do ukinuća vojnih komuniteta 1871. uz Senj, vojni komunitet s najvećim brojem žitelja. Od 6 promatranih vojnih komuniteta jedino se Senj u ponekim godinama po broju žitelja nešto približio Petrinjcima, dok ostali komuniteti, znatno zaostaju od Petrinje. Tako npr.: 1869. kada Petrinja ima 2855 stanovnika, Kostajnica ima 1817, Bjelovar 2140 i sl.³⁸

Od 1777. kada Petrinja dobiva status vojnog komuniteta i kada broji oko 530 kuća s ukupno 2000 stanovnika krajišnika, vojnih osoba i komunitetskih žitelja, stalnim useljavanjem trgovaca i obrtnika broj stambenih objekata svake je godine povećavan, tako da grad 1817. godine ima ukupno 655 općinskih i privatnih kuća u kojima živi preko 3000 komunitetskih stanovnika.³⁹

Na početku vojnokomunitetskog perioda 530 kuća Petrinjaca mahom građenih od drveta raspoređeno je i smješteno u 16 gradskih ulica,⁴⁰ dok 1871. godine 680 javnih i privatnih stambenih zgrada (398 drvenih i 282 zidanih) raspoređeno je u 26 petrinjskih ulica. Većina ulica 1777. godine nosi nazive koji upućuju na osnovna zanimanja i socijalno-gospodarsku strukturu njenih žitelja. Tako nije teško pretpostaviti zanimanja i društvene slojeve Petrinjaca, koji imaju svoje kuće ili stanuju u Trgovačkoj ulici, jednoj od najotmjjenijih i najljepših gradskih ulica, za razliku od onih koji primjerice žive u Lončarskoj, Lađarskoj, Pekarskoj, Mlinarskoj ili recimo Vojničkoj ulici. Petrinjci i njihove ulice prepoznatljivi su i po tome što se je stoljećima u pravilu znalo iz kojih se ulica umrli žitelji ukapaju u jednom od četiri gradska groblja. Primjerice, stanovnici katoličke vjeroispovijesti zapadnog dijela grada sahranjivani su na groblju sv. Trojstva, jugozapadnog na groblju sv. Roka, istočnog na groblju sv. Benedikta, dok su Petrinjci pravoslavne vjere, sahranjivani na groblju sv. Nikole.⁴¹

Građani i kontribuenti u petrinjskom vojnom komunitetu (Civilno stanovništvo Petrinje)

U povijesti Vojne krajine, povlaštene krajiške gradove - vojne komunitete, u pravilu promatramo kao središta u kojima su nastanjeni i žive komunitetski žitelji općenito nazivani građani, koji se zbog oslobođenja vojnih obveza, rabote i inih povlastica, po svom društvenom položaju umnogome razlikuju, od najbrojnije kategorije stanovništva Krajine, seljaka krajišnika.

Vojni komuniteti, osim toga što su predstavljali najvažnija središta građanstva Krajine, neizbježno postaju privremena ili stalna boravišta ostalim društvenim slojevima,

³⁸ M. Valetnić, Stanovništvo Hrvatsko-slavonske vojne krajine 1846.-1869., *Povijesni prilozi*, V (1986.) 1, 106-107. Usp. o tome i A. Buczynski, n. dj., 102.

³⁹ C. B. Hietzinger, n. dj., IIa, 416.

⁴⁰ Tijekom 1777. nazivi tih 16 ulica su sljedeći: Kaufmanns Gasse (Trgovačka ulica), Hafner Gasse (Lončarska ulica), Mühl Gasse (Mlinarska ulica), Schlüssel Gasse (Ključareva ulica), Bäcker Gasse (Pekarska ulica), Kanissa Gasse (Kaniža), Maidanzer Gasse (Majdanci), Lange Gasse (Duga ulica), Bogdat Gasse (Bogdat), Kaverlin Gasse (Kavrlin), Schiffter Gasse (Lađarska ulica), Szernakova Vuclica (Srnakova ulica), Neue Glinianer Gasse (Nova Glinjska ulica), Alt Glinianer Gasse (Stara Glinjska ulica), Neue Agramer Strasse (Nova Zagrebačka ulica), Birken Gasse (Brezova ulica ili Brezje). (Državni arhiv Sisak – Sabirni arhivski centar Petrinja, GPP-150-VIII-e/8, dalje: DAS-SACP, naziv fonda i sign.).

⁴¹ Pavao Leber, Župa petrinjska, *Banovac* 12 (1899.) 32, 1-2.

kako onim čisto krajiškim, vojnim, svećeničkim i dr. Zbog privilegija koje uživaju komunitetski stanovnici, krajišnici iz neposrednog zaleđa nastoje, a dosta ih i uspijeva nastaniti se u vojnim komunitetima, budući da u tome vide moguću način za oslobođanje od obvezne vojne službe, čime slabe vojnu sposobnost Krajine. U Petrinji je prelaz krajišnika na teritorij vojnog komuniteta osobito naglašen koncem 18. i početkom 19. stoljeća, što potiče vojne vlasti u Beču da počinju ozbiljnije razmišljati o ukinuću vojnih komuniteta uopće.

Civilno stanovništvo vojnih komuniteta, pa tako i Petrinje u pravnom pogledu dijelilo se na dva osnovna razreda, građane (*Bürger*) i kontribuyente (*Contribuenten*). Građansko pravo (*Bürgerrecht*) uživao je svaki samostalan, čestit i neporočan stanovnik komuniteta, potrebne starosne dobi, ako je svojim prihodima mogao plaćati propisani porez. Za razliku od postupka za imenovanje, odnosno svečano proglašenje izuzetno zaslužnih osoba, kako domaćih, tako i stranih za počasne građane komuniteta koji se pokreće na zahtjev magistratskih vijećnika i zastupnika,⁴² žitelji zainteresirani za dobivanje građanskog prava, to mogu ostvariti jedino osobnom inicijativom putem pismene zamolbe. Nakon razmatranja i prihvaćanja molbe magistrat je građanima izdavao svečano izrađene diplome, građanska pisma odnosno listove (*Bürgerbrief*). Potpisivao ih je gradonačelnik i gradski tužitelj (*Syndik*), a svaki građanski list trebao je dobiti suglasnost i biti potvrđen od Generalkomade u Zagrebu. Prema komunitetskom regulativu iz 1787. građansko pravo u pravilu može se podijeliti svakom stanovniku komuniteta koji to zavrijedi, besplatno, jedino treba naplatiti 3 forinte za izradu diplome.⁴³

Obitelji u kojima je makar 1 član dobio građanski list na izvjestan način smatrane su građanskim obiteljima, a kao takve u svakom su vojnom komunitetu zasebno statistički iskazivane. Tako je npr. prema Hietzingeru tijekom 1817. u Petrinji popisano 137 građanskih i 510 kontribuentskih obitelji.⁴⁴

Podaci koji se odnose na petrinjske građanske obitelji zaslužuju pažnju, tim više što po broju stanovnika u neznatno manjem Senju živi 46, a Bjelovaru 82 građanske obitelji. Petrinja po broju građana zaostaje jedino za nekim vojnim komunitetima Slavonske i Banatske krajine. Primjerice Pančevo u Banatskoj krajini s ukupno 8488 komunitetskih stanovnika 1817. godine ima 282, a Karlovci u Slavonskoj krajini s 5797 komunitetskih stanovnika imaju 164 građanske obitelji.⁴⁵ Iznijeti primjeri ukazuju da Petrinja po broju građana i građanskih obitelji nije samo najzastupljeniji vojni komunitet Hrvatske krajine, već srazmjerno broju stanovnika prednjači i nad ostalim vojnim komunitetima Krajine.

⁴² Od 1816. do 1871. počasnim građanima vojnog komuniteta Petrinja proglašeno je šest osoba. Bili su to: sisački trgovac Sebastian Khern (1843.), hrvatski ban Josip Jelačić (1848.), petrinjski zastupnik u Hrvatskom Saboru Stjepan Pejaković (1848.), general Anton Mollinary (1871.). Valja istaći da su počasnim građanima mogli biti proglašeni i oni komunitetski stanovnici, koji su već dobili građansko pravo (*Bürgerrecht*). U vojnom komunitetu Petrinja bili su to trgovci Mihalj Miličić, koji je građansko pravo dobio 1817., počasnim građaninom vojnog komuniteta Petrinja proglašen je 1842. i Mihael Stipich, koji je građansko pravo dobio 1832. godine. (DAS-SACP, GPP-109-V-3, *Bürger und ehren Bürger Protokol...*). Pretpostavljamo da od 1777. do 1816. niti jedna osoba nije bila proglašena počasnim građaninom vojnog komuniteta Petrinja.

⁴³ HDA, 429, Banska generalkomanda, K-10, 31. 1. 1803.

⁴⁴ C. B. Hietzinger, n. dj. IIa, 416.

⁴⁵ Isto, 415-428.

Od osnivanja vojnog komuniteta Petrinje 1777. pa do njegova ukidanja 1871. građansko pravo dobilo je 469 komunitetskih žitelja. Tijekom te 94 godine petrinjski je magistrat najviše građanskih listova podijelio obrtnicima, ukupno 367, trgovcima 81 i ostalima 7.⁴⁶ Od obrtnika najviše građana bilo je u redovima lonačara i mesara, a iz pojedinih obitelji u navedenom razdoblju najviše građanskih listova dobili su pojedini članovi iz mesarske obitelji Gavrilović.⁴⁷

Drugu osnovnu kategoriju komunitetskih žitelja čine kontribuenti. To su bili svi obrtnici, trgovci i drugi, koji ponajprije zbog moralnih nedostataka ili pomanjkanja financijskih sredstava nisu mogli dobiti građanski list. Pored ovih bitnih razloga nemoćnosti dobivanja građanskog prava, podosta komunitetskih žitelja Petrinje, kako obrtnika, tako i trgovaca, nisu imali građansko pravo, zato što ga nisu nikada niti zatražili, našto je znalo utjecati mnoštvo raznih okolnosti. U poveću skupinu kontribuentata spadaju i građanski sinovi, koji također nisu zatražili ili još nisu stekli uvjete za dobivanje građanskog prava. U petrinjske kontribuyente spadali su također gotovo svi tamošnji poljodjelci, potom nadničari, oženjeni šegrti, konobari, sluge i dr.⁴⁸

U značajniju skupinu slojeva kontribuentata u vojnokrajiškim komunitetima spadaju sluge i nadničari.

Prema popisu za služinčad, koji se odnosio i na vojne komunitete, prije stupanja u službu između poslodavaca i sluge sklapan je ugovor o službi.⁴⁹ U vojnom komunitetu Petrinja, vjerojatno i drugdje, sluge u pravilu drže uglednije obitelji poljodjelaca, a znatno manje obrtnika i trgovaca, budući da ovi za potrebne poslove koriste osobe, koje kod njih izučavaju zanate i trgovinu. U obiteljima magistratskih službenika, komunitetskih liječnika, ljekarnika i poznatijih trgovaca znatno više nego u ostalih Petrinjaca zapošljavane su sluškinje. Prema našim istraživanjima za razdoblje 1848. do 1857. godine najviše je sluškinja dolazilo iz okolnih krajiških sela, potom Like, Slovenije i Štajerske. Pored koristi koju pružaju obiteljima kod kojih služe, sluškinje poglavito mlađe životne dobi često znaju štetiti ugledu svojih poslodavaca, zbog nemoralnog života i prostitucije. U Petrinji to je više nego očito, budući da u socijalnom statusu majki nezakonito rođene djece, sluškinje zauzimaju visoko prvo mjesto. Primjerice 1849. godine od 12 novorođene nezakonite djece katoličke vjeroispovijesti, sluškinje su majke čak 8-ero djece; 1853. od ukupno 15-ero djece sluškinje su majke 7-ero djece, a 1857. godine od ukupno 23 nezakonito rođena djeteta, 10 ih je djeca sluškinja.⁵⁰

Petrinja je koncem 18. i početkom 19. stoljeća izgleda jedan od najprivlačnijih vojnih komuniteta u kome privremeno borave pomoćni radnici i nadničari. U prvom desetljeću 19. stoljeća Hietzinger spominje 250 petrinjskih nadničara, dok ih u komunitetima Varaždinske krajine, Bjelovaru i Ivaniću zajedno nema više od 40.⁵¹ Petrinjske

⁴⁶ DAS-SACP, GPP-109-V-3, Bürger und ehren Bürger Protokoll...

⁴⁷ Isto. Iz obitelji Gavrilović u vojnokomunitetskom razdoblju građansko pravo dobilo je 8 mesarskih majstora i to: Lovro, Stjepan i Petar (1791.), Joso (1801.), Josip (1808.), Ivo (1824.), Josip (1841.) i Mato (1858.).

⁴⁸ Johan Schwiker, *Geschichte der oesterreichische Militärgrenze*, Wien und Teschen 1883., 212-213.

⁴⁹ HDA, 430, K-23, 1788-12-440, Communitaten Regulativ 1787.

⁵⁰ ŽUP, matice krštenih 1828.-1857. Do rata 1991. pohranjene u arhivu župnog ureda sv. Lovre u Petrinji, (kserox kopije za ovaj rad nalaze se u osobnoj arhivi autora).

⁵¹ C. B. Hietzinger, n. dj., I, Wien, 1817., 257.

nadničare mogli bismo razvrstati u više grupa. Prvo, to su krajišnici, koji na jedan ili nekoliko dana, dolaze iz obližnjih sela petrinjske okolice, kao pripomoć petrinjskim poljodjelicima. U pravilu nisu se prijavljivali kod nadležnih komunitetskih vlasti, što potiče petrinjski magistrat da u jesen 1838. donosi odluku kojom upozorava komunitetske žitelje Petrinje, da će svi oni, koji ne prijave krajišnike-nadničare, ako se već nisu sami prijavili, biti i novčano kažnjavani.⁵² U drugu grupu nadničara spadaju oni koji u gradu borave od proljeća do jeseni, u pravilu su prijavljeni kod komunitetskih vlasti i posjeduju potrebnu ispravu za privremeni boravak u Petrinji. Uz Zagorce kao sposobne vinogradare, tijekom druge polovice 19. stoljeća najbrojniji nadničari u Petrinji su Ličani. Mnogi od njih bili su rodbinski povezani sa sisačkim Ličanima, koji su tamo radili kao lučki radnici-nadničari. Kao nadničari Ličani su i u Petrinji obavljali najteže fizičke poslove, a nekima tu uspjeva ostati stalno živjeti, primjerice obitelji Fran, Šulentić, Milobar, Pavičić i dr. Kao najprikladnije mjesto, gdje će poslodavci obavljati potrebne dogovore i vršiti izbor nadničara, magistratske vlasti u Petrinji odredile su istočni dio gradske tržnice u neposrednoj blizini petrinjskog parka. Tu su ujedno obavljane i pogodbe oko visine nadnica, koje prema R. Bičaniću u Krajini između 1836. i 1847. godine u prosjeku iznose 24 krajcara.⁵³ Broj nadničara koncem prvog desetljeća druge polovice 19. stoljeća u Petrinji je gotovo za pola manji nego u Kostajnici ili Senju, a znatno veći od ostalih vojnih komuniteta Hrvatske krajine.⁵⁴ Od 1861. taj se broj naglo povećava, tako da je u Petrinji 1869. godine samo u poljoprivredi i šumarstvu bilo zaposleno 280 nadničara i sluga, što odgovara broju nadničara vojnih komuniteta Hrvatske krajine zajedno.⁵⁵

Primjerice iste godine u spomenutim sektorima u Senju je zaposleno 185 nadničara i sluga, Kostajnici 24, Bjelovaru 63 i Karlobagu samo 3 nadničara i slugu.⁵⁶

Vjerska struktura komunitetskog stanovništva Petrinje

Kršćanska vojska koja je 1595. zauzela petrinjsku tvrđavu bila je sastavljena pretežito od osoba katoličke vjeroispovijesti. Oko 1600. godine prisutno je tu i vojnika, osobito časnika, protestantske vjeroispovijesti. Nastojanjem nadvojvode Ferdinanda broj protestantskih pripadnika stalne vojne posade u petrinjskoj tvrđavi je smanjen,⁵⁷ a u trenutku odlaska zadnje stalne njemačke vojne posade, tijekom 1737. smatramo da je broj protestanata u Petrinji bio gotovo zanemariv.

⁵² DAS-SACP, K-9, spis 28A-1838.

⁵³ R. Bičanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750.-1860.*, Zagreb 1951., 295.

⁵⁴ Tako na pr. 1857. godine u Petrinji je prema M. Valentiću evidentirano samo 96 nadničara, dok ih u drugom vojnom komunitetu Banske krajine ima 189, a Senju 199. U vojnom komunitetu Bjelovar iste je godine popisano 30 nadničara, a Karlobagu tek 15. (M. Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjeđinjenja s Hrvatskom 1849.-1881.*, Zagreb 1981., 50.)

⁵⁵ M. Valentić, *Stanovništvo Hrvatsko-slavonske vojne krajine 1846.-1869.*, Povijesni prilozi, 5 (1986.), 1, Zagreb 1986., 119.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Franjo Bučar, *Širenje reformacije u Hrvatskoj u XVI. st. utjecajem iz Kranjske*, *Vjesnik Kr.-Hrvat.-slav.-dalm. zemaljskog arkiva*, Zagreb 1900., 2 (1900.) 71-72.

Od prvih žitelja naselja Petrinje prema već iznijetom popisu iz 1718. godine, gotovo svi su katolici, što smo utvrdili uvidom u matične knjige rođenih i umrlih koje se za katoličku župu sv. Lovre u Petrinji vode od 1677. godine.⁵⁸ God. 1752. Petrinja ima 511 katoličkih i samo 5 kuća ostalih konfesija. Koje vjeroispovijesti su bili žitelji tih pet kuća zasigurno neznamo, ali bismo na temelju naših istraživanja mogli pretpostaviti da su to kuće nekolicine protestantskih i pravoslavnih žitelja.

Dvorsko ratno vijeće u Beču višekratno je savjetovalo Bansku generalkomandu u Zagrebu, da umjesto obrtnika i trgovaca pravoslavne vjere, u Petrinju i ostale vojne komunitete Hrvatske krajine, ponajprije valja naseljavati obrtnike i trgovce katoličke vjere iz godopodarski razvijenijih zemalja Monarhije.⁵⁹ Stoga u Petrinji tijekom 1777. znači godine kada ovo štabsko mjesto dobiva status vojnog komuniteta, živi više od 90% žitelja katolika. Pretpostavljamo da Petrinja te godine ima oko 1500 stanovnika koji su potpali pod jurisdikciju vojnog komuniteta. Od toga 119 ih je bilo pravoslavne vjeroispovijesti⁶⁰ i najviše 40 protestanata,⁶¹ dok žitelji drugih vjera u Petrinji tada nisu živjeli. Osim protestanata čija prezimena zasada nismo mogli utvrditi, ostali komunitetski stanovnici Petrinje tijekom 1777. godine razvrstani su i popisani pod 284 prezimena. Znatan broj petrinjskih obitelji nosi isto prezime, primjerice Gönner, Križanić, Gavrilović, Biffel, Kostić i dr. Od ta 284 prezimena 241 prezime odnosi se na žitelje katoličke, a 43 na žitelje pravoslavne vjeroispovijesti.

Svakako je interesantno spomenuti da početkom 1777. tu obitava 14 protestantskih obitelji, unatoč vjerskoj politici što ju sprovodi M. Terezija, a koja je ponajviše usmjerena protiv protestanata i Židova. Stoga nas, tim više i začuđuje molba tih protestantskih porodica Ratnom vijeću u Beč, kojom traže dozvolu za gradnju bogomolje i držanje jednog duhovnika.⁶² Koliko nam je znano ovom zahtjevu tada nije udovoljeno. Kod petrinjskih protestanata opet je iznenađujuće, da se njihov broj nakon donošenja Povelje o toleranciji 1781. osjetno smanjuje, dok se broj žitelja pravoslavne vjeroispovijesti iz godine u godinu povećava. Tako npr. 1783. u vojnom komunitetu Petrinje, pretpostavljamo živi najviše desetak protestanata, dok iste godine tu živi već oko 200 stanovnika pravoslavne vjere.⁶³

Godine 1802. u vojnom komunitetu Petrinja žive samo stanovnici katoličke i pravoslavne vjeroispovijesti. Od ukupno 1888 komunitetskih žitelja Petrinje, 1655 ili 87,7 % su katolici, a 233 ili 12,3 % otpada na pravoslavne. U Bjelovaru iste godine popisano je 896 katolika, 204 pravoslavna i 9 Židova, a u Senju 1278 katolika, 41 stanovnik pravoslavne vjeroispovijesti i 5 protestanata.⁶⁴ Na stalno povećanje broja pravoslavnih žitelja, posebice od 1783. umnogome utječe useljenje pravoslavnih trgovaca i kramara iz Kostajnice i Gline.

⁵⁸ Liber Baptizandorum Ecclesia Sancty Laurenty Fundita in Praesidio Petrinia, Comita Zagrebiens... 1677.-1738. i Moratuorum Matrikulus Parochiae Petriensis, Liber 1. ŽUP.

⁵⁹ Slavko Gavrilović, Građa za istoriju Vojne granice u XVIII veku, Banska krajina, I, Beograd 1989., 621-622.

⁶⁰ Isto, 612-614.

⁶¹ HDA, 429, Banska generalkomanda, K-4, 1777.

⁶² Isto.

⁶³ S. Gavrilović, n. dj., 671.

⁶⁴ A. Buczynski, n. dj., 102.

Prema već spomenutom izvješću župnika J. Gorščaka od 31. srpnja 1808. u Petrinji zajedno sa članovima i obiteljima štaba Druge banske pukovnije ima ukupno 686 katoličkih kuća u kojima živi 3632 žitelja katoličke vjeroispovijesti, 4 protestanta i 268 pravoslavnih.⁶⁵ Iz popisa je vidljivo da u katoličku župu sv. Lovre pored Petrinje ulaze i okolna sela Mošćenica sa 20 katoličkih kuća i 272 katolička žitelja, Nova Drenčina sa 7 katoličkih kuća i 115 stanovnika katoličke vjeroispovijesti, te Novo Selište s 3 katoličke kuće i 36 stanovnika.⁶⁶

Prema popisu iz 1825. koji se također odnosi na cijelu Petrinju i članove štaba, u gradu živi 2884 katolika i 290 pravoslavnih.⁶⁷

Glede vjerske strukture komunitetskih službenika, magistratskog i školskog osoblja kao promatrane godine su nam 1832. i 1848. budući da je približno sličan odnos bio u isto vrijeme opstanka vojnog komuniteta Petrinje. Tako 1832. od magistratskog osoblja katoličke vjeroispovijesti su: gradonačelnik, gradski tužitelj, dva gradska vijećnika, komunitetski liječnik i gradski pisar, dok su dva gradska vijećnika pravoslavne vjeroispovijesti. Osim ovog stalnog magistratskog osoblja, od 12 članova tzv. izvanjskog vijeća koje se sastaje povremeno 11 je katoličke, a 1 pravoslavne vjeroispovijesti. Tijekom 1832. na petrinjskim školama radi 6 učitelja i to sve katolika. Godine 1848. gradonačelnik Franz Wagner je katolik, kao i onovremeni gradski tužitelj, šef policije, kancelista i komunitetski liječnik. Od 6 magistratskih vijećnika, 4 su katolika a 2 pravoslavna. Gradski pisar Gyukich također je pravoslavne vjere. Od školskog osoblja počevši od nadučitelja Mikoevića, 2 podučitelja, 1 pomoćnog učitelja i 2 učiteljice djevojačke škole su katolici.⁶⁸ Ovdje valja istaknuti da su vojne vlasti, poglavito koncem 18. st. kroz osobu komunitetskog gradonačelnika težile zadovoljiti obje najbrojnije vjeroispovijesti u Petrinji. Stoga smatramo potrebnim iznijeti da je od 1777. do 1871. bilo 14 katoličkih i 7 pravoslavnih gradonačelnika. Pored gradonačelnika vodilo se računa i o vjerskom sastavu magistratskog vijeća, koji od samog početka, nije odgovarao srazmjernom broju katoličkih žitelja, budući da je u prosjeku od 4 magistratska vijećnika gotovo cijelo vrijeme opstanka komuniteta najmanje polovica bilo pravoslavne vjeroispovijesti. Ali to bismo mogli objašnjavati društvenim statusom i financijskom moći petrinjskih žitelja pravoslavne vjere, naročito trgovaca.

Interesantni su pokazatelji koji se odnose na vjersku pripadnost petrinjskih obrtnika. Tako npr. u lončarskom cehu od 1813. do 1833. svi cehovski majstori bili su katolici, a poznato nam je da je tako i od početka rada toga ceha 1775. godine. U ujedinjenom njemačkom cehu u prosijeku uz katolike godišnje djeluje i oko 10 % pravoslavnih obrtnika. Tako npr. 1813. od ukupno 61 obrtnika, 52 su katolici, a 9 pravoslavni; 1817. od 53 obrtnika, 45 ih je katolika i 8 pravoslavnih; 1826. od 70 obrtnika njemačkog ceha 63 su katolici i 7 pravoslavna, te 1831. od 64 obrtnika 55 je katolika i 9 pravoslavnih.⁶⁹ Iznijete pokazatelje mogli bismo promatrati i kao posljedicu zabrana useljavanja pravoslavnih obrtnika na područje vojnog komuniteta Petrinja u prvim godinama njegova djelovanja.

⁶⁵ ŽUP, Tabella Statum animarum Parochiae Petriensis... pro anno 1808.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ A. Pechan, n. dj., 12.

⁶⁸ DAS-SACP, GPP, K-16 i 25., Isto, Hauptschule, K-4. i 8.

⁶⁹ DAS-SACP, GPP-313-XI-a/4; Isto, GPP-318-XI-b/2 i GPP-320-XI-b/4.

Pretpostavljamo da je sličan odnos bio i u ostalim petrinjskim cehovima, posebice opančarskom, čizmarskom i postolarskom, dok je u tkalačkom i mesarskom odnos bio sličan onome u lončarskom cehu.

Za razliku od petrinjskih obrtnika, gdje su od osnivanja cehova pa do njihova utruća, majstori katolici, zastupljeni preko 90 %, a u nekim obrtima gotovo i 100 %, petrinjski su trgovci u pojedinim vremenskim razdobljima opstanka vojnog komuniteta, prema vjerskoj pripadnosti gotovo 50 % pravoslavne vjeroispovijesti. Sličan odnos zrcali se i kod trgovaca koji su dobili građanske listove. Tako je od 1777. do 1871. od ukupno 81-og građanina trgovca, 41 katoličke, a 40 pravoslavne vjeroispovijesti.⁷⁰

U 1854. godini kada se već osjeća pad broja komunitetskih žitelja od 2929 stanovnika, 2674 ili 91,3 % su katolici, 251 ili 8,6 % ih je pravoslavne vjeroispovijesti, 3 su grkokatolika i 1 protestant. Iste godine u Bjelovaru živi 1257 katolika i 257 pravoslavnih, a u Senju 730 katolika i 65 pravoslavnih komunitetskih stanovnika.⁷¹

Tijekom 1857. godine u 686 kuća živi u Petrinji 2908 komunitetskih stanovnika i to 2694 ili 92,8 % katolika i 212 ili 7,2 % pravoslavnih, te 2 grkokatolika. U isto vrijeme u drugom vojnom komunitetu Banske krajine Kostajnici od 2133 stanovnika 1694 su katolici, 434 pravoslavni i 5 grkokatolika, dok u Bjelovaru tada od 1475 stanovnika živi 1221 katolik i 254 pravoslavna.⁷²

Useljenja pojedinaca i narodnih skupina, posebice Čeha

Od 1777. u petrinjski vojni komunitet pojedinačno ili sa obiteljima ponajviše se useljavaju obrtnici i trgovci iz Austrije i Kranjske. Oko 1790. stižu vrsni majstori koji tu ostaju, a kasnije dobivaju i građanska prava. Od bravara valja spomenuti: Ferdinanda Pocha, Georga Kluga, Andreasa Frölich; od kovača Antona Hollensteina i Mathiasa Müllera; od stolara Johanna Echelmanna, Josepha Fritza i Thomasa Schlechtu; od puškara Josepha Stüfflera i krčmara Simona Sedelmeyera; od tesara Antona Grahora, a od gostioničara i krčmara Franza Kerbecza i Bartola Schramma. Iz Ugarske i Češke već oko 1780. dolaze pekari Georg Lampe i Joseph Karner, a sredinom 19. st. medicar Adolph Zernek. Iz Bavarske početkom 19. st. u Petrinju se doseljava pivar Ulrich Greiner; a iz Italije zlatar Antonio Massary, ciglar i graditelj Georg Cettolo i klesar Leonardo Commpasi.⁷³

Sve važnije poslove i funkcije gotovo cijelo vrijeme opstanka petrinjskog vojnog komuniteta, obnašaju doseljenici iz stranih država ili drugih hrvatskih krajeva. odnosi se to ponajprije na gradonačelnike, gradske tužitelje i komunitetske liječnike.

Tako npr. prvi imenovani gradonačelnik poslije odlaska Francuza, umirovljeni časnik Johann Gall po svemu sudeći podrijetlom Francuz koji je kao bivši francuski časnik, poslije 1813. ostao služiti u austrijskoj vojsci,⁷⁴ gradonačelnici Wenzeslaus

⁷⁰ DAS-SACP, GPP-109-V-3, Bürger und ehren Bürger Protollah...

⁷¹ A. Buczynski, n. dj., 102.

⁷² M. Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881.*, Zagreb 1981., 45.

⁷³ ŽUP, matične knjige krštenih 1777.-1828. i matične knjige umrlih župe sv. Lovre Petrinja 1742.-1838.

⁷⁴ DAS-SACP-GPP-K-11 (2) god. 1815., spis br. 77.

Joseph Pürkerth (1821.-1825.) i Franz Wagner (1847.-1852.) podrijetlom su Česi, Cristophor Hoffman (1841.-1845.) Austrijanac, Ludwig Ratky (1845.-1847.) iz Ugarske i dr.⁷⁵ Slično je bilo i sa gradskim tužiteljima koji ponajviše dolaze iz Ugarske i Češke.

Na područje vojnog komuniteta Petrinja početkom 19. stoljeća dozvolom vojnih vlasti useljene su tri romske obitelji, koje komunitetske vlasti u svojim iskazima ubrajaju u kontribuentne žitelje grada. Naseljavanjem cigana u Krajini, poglavito u vojne komunitete Slavonske i Banatske krajine nastojao se promijeniti njihov skitalački način života. Data im je mogućnost za obavljanje društveno korisnijih poslova pa i izučavanje zanata, jer se smatralo da ih se tako može bezbolnije približiti prema suživotu s ostalim krajišnicima ili žiteljima vojnih komuniteta.⁷⁶ Prvi romski doseljenici smješteni su na lijevoj obali Petrinjčice ispod gradskog groblja sv. Roka. Tu dobivaju dozvole za podizanje svojih "čergi" a krajem prve polovice 19. stoljeća na spomenutom prostoru, također dozvolom komunitetskih vlasti podižu male drvene kućice. Uz sve pogodnosti, većina doseljenika ciganskih obitelji čiji je broj sve do 1848. godine promjenjiv, zadavale su znatne poteškoće kako vojnim tako i komunitetskim vlastima Petrinje. Krađa, prostitucija, a nerijetko i razbojstva u nekih obitelji nikako se nije mogla iskorijeniti, stoga su protjerivane ili same selile. Tijekom 1871. kada Petrinja gubi položaj vojnog komuniteta u gradu žive samo dvije ciganske obitelji,⁷⁷ a područje koje postupno naseljavaju i ostali komunitetski žitelji Petrinje zadržava naziv Cigansko selo.

Od stranih doseljenika pristigli s obiteljima ili pojedinačno koji su u Petrinji ostali živjeti, a sredinom 19. st. utemeljili i posebno naselje, ponajviše su bili Česi. Koncem 18. i 19. st. doseljavaju se iz okolice Praga, Plzena, a najveće skupine dolaze iz okolice Egera. Osim već spominjanih obrtnika, najviše je glazbenika, učitelja, poljodjelaca i poneki liječnik. Tako npr.: kapelnici pukovnijske glazbe od kraja 18. st. u pravilu su Česi, a osnivač prvog hrvatskog pjevačkog društva u Petrinji 1864. je Čeh Joseph Briza.

Najznačajnije razdoblje doseljenja Čeha pada u vrijeme načelnikovanja F. Wagnera (1847.-1852.) koji je svojim podrijetlom bio Čeh. Poznavajući vrlo dobro uljudbu i sposobnosti češkog naroda, početkom 1850. uputio je dopis okružnim vlastima u Egeru kojim poziva najmanje 10 obitelji da pod vrlo povoljnim uvjetima presele i dođu živjeti na područje vojnog komuniteta Petrinje.⁷⁸

Osobito je naglašeno da obitelji koje se odluče na preseljenje u Petrinju moraju biti dobri poljodjelci, srednje starosti, mirne i poštene naravi. Osim toga u svakoj obitelji najmanje 1 član treba znati na jednom ili na više glazbala svirati tako "da tih 10 obitelji skupa mogu nastupati sa najmanje 10 svirača u službi kod gradske glazbe...". Svaka obitelj mora imati nužna novčana sredstva "da si u početku prve potrebstine, kao poljsko oruđe i ostalo za poljski rad pribave i također kuće sazidaju..."⁷⁹

⁷⁵ DAS-SACP, Zbirka Stjepana Pejakovića.

⁷⁶ DAS-SACP, Miscelanea (1883.-1898.), Zašto su krajiške vlasti cigane useljavale u Petrinju (rukopis S. Pejakovića).

⁷⁷ Bile su to katoličke obitelji Marković i Lončarević, koje se u matičnim knjigama i dalje upisuju kao "ovdešnji cigani". U kasnijim desetljećima neki članovi ovih obitelji postaju vrsni majstori, glazbenici, pa čak i učitelji.

⁷⁸ S. Pejaković, Postanak češke naselbine u Petrinji, Banovac 11 (1898.) 26, 25. VI., 3.

⁷⁹ DAS-SACP, Miscelanea (1883.-1898.), rukopis S. Pejakovića, Postanak češkog naselja u Petrinji.

Budući da petrinjska gradska glazba trenutno nema dovoljan broj glazbenika kao članovi glazbe "imali bi naseljenici lijepu zaslugu...". Osim toga sve doseljene obitelji dobit će od petrinjskih građana besplatan stan godinu dana, dok će im magistrat dodijeliti potrebno tvorivo (drvo i opeku) kako bi u što kraćem vremenu mogli izgraditi obiteljske kuće.

Pri kraju poziva zainteresiranima se daje do znanja kako su prilike na području Petrinje za buduće doseljenike tako povoljne "da svak koji bude išto marljiv, može za nekoliko godina steći ovelik imetak, iz kojeg si mogu obzirom na tamo vladajuću jeftinoću ... još podosta toga prikupiti...".⁸⁰

Poziv je izgleda znatno zainteresirao žitelje Egera i okolnih mjesta, pa 1851. u Petrinju stižu prve obitelji. Bili su to: umirovljeni učitelj Vincenc Oertl koji je doselio sa suprugom, stolari Tomo i Georg Stingl, također svaki sa svojom suprugom.⁸¹ Dok nisu izgradili kuće besplatno su stanovali na teret vojnog komuniteta u kućama pojedinih petrinjskih obitelji. Kuće su podignute i useljene 1852. godine. Ovo češko naselje od 10 kuća prozvano Češko selo bilo je sastavni dio petrinjskog vojnog komuniteta, a obitelji koje se tada i kasnije tu naseljavaju samatrane su i popisivane kao stanovnici vojnog komuniteta Petrinje.

Doseljenje Čeha i slijedećih godina nastavljeno je kako u Češko Selo tako i u samu Petrinju, da bi tijekom 1871. na području petrinjskog vojnog komuniteta živjelo 26 čeških obitelji.⁸²

Od 1871. doseljeni Česi, zajedno s ostalim narodnosnim skupinama useljenih u vojni komunitet Petrinja tijekom njegova (gotovo 100 godišnjeg) opstanka čine nezabavljivu sastavnicu u gotovo svim sferama društvenog života grada. Nedugo po njihovom dolasku osjećaju se "pravim" Petrinjcima postajući tako i sastavni dio hrvatskog nacionalnog korpusa.

Dobivanjem položaja vojnog komuniteta (1777.) održana je neprekinutost urbanog razvoja Petrinje, što je doprinijelo njenom prerastanju u prosperitetno gradsko naselje vojnokrajiškog tipa. Kao sjedište štaba Druge banske pukovnije, Banske brigade i glavnog ceha za Bansku krajinu Petrinja, bila je privlačnija i atraktivnija za useljenje i dolazak novih žitelja, ponajprije stranih trgovaca i obrtnika, nego što je to bilo u vojnim komunitetima, koji nemaju istovremeno ovako značajna obilježja.

Prema procjenama vojnih krugova Petrinja je koncem 18. i početkom 19. st. već raspolagala takvim opsegom i sastavom svojega komunitetskog stanovništva, koji omo-

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Svi ostali bili su poljodjelci i to: Alois Kunert, došao sa suprugom i sinovima Karlom i Albertom, Johann Petter došao sa suprugom, Emanuel Lehmann sa suprugom, Joseph Werbig sa suprugom, Joseph Kroch sa suprugom i kćerkom Mariom, Ferdinand Ordereich sa suprugom i kćerkom Johannom, te Johann Bednarž doselio sa suprugom i sinovima Šimunom i Matejom.

⁸² Bile su to obitelji: Bednarž, Tham, Varžička, Lehman, Štingl, Kunert, Helešy, Vidmar, Vrbik, Kadečka, Štefka, Sova, Nehansky, Horžinek, Čermak, Dvoržak, Prohaska, Novotny, Hajek, Sobotka, Klement, Kasal, Novak, Splichal, Vodička i Lorenz.

gućava izvršenje gospodarskih i trgovačkih zadaća na ovom dijelu krajiškog prostora. S dosegnutom razinom komunitetskog žiteljstva Petrinja je izbila na čelo srodnih gradskih naselja u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini, kao što su npr. Kostajnica, Bje-lovar, Karlobag ili Senj.

Od šest vojnih komuniteta Hrvatske krajine, Petrinja je od 1777. do 1871. uz Senj, vojni komunitet s najvećim brojem žitelja, jedno od najjačih obrtničkih središta i značajno trgovačko mjesto, u kojem su zbog njegove važnosti privremeni ili stalni bo-ravak tražile i ostale socijalne skupine, primjerice nadničari, sluge i sluškinje.

Prema vjerskom sastavu u vojnom komunitetu Petrinja (1777.-1871.) prevladavalo je katoličko pučanstvo s oko 90 %, a broj pravoslavnih žitelja u tom vremenu kretao se oko 10 % u odnosu na ukupni broj komunitetskih stanovnika. Iako je među katolicima bilo nešto Čeha i Njemaca, ono bitno ne umanjuje hrvatski značaj grada Petrinje.

Postignuti opseg i sastav petrinjskog komunitetskog stanovništva od 1777. do 1871. godine, kada Petrinja gubi status vojnog komuniteta, pružili su odgovarajuću osnovu za daljnje sudioništvo petrinjskog stanovništva u procesima društvene i go-spodarske modernizacije na ukupnom ujedinjenom hrvatskom prostoru.

Zusammenfassung

Die Bevölkerung der Militärkommunität von Petrinja und deren soziale und Glaubensstruktur (1777-1871)

Während der ganzen Periode der Militärkommunitäten (1777-1871) ist von den sechs Militärkommunitäten des Kroatischen Militärdistrikts Petrinja, neben Senj, die Militärkommunität mit der größten Einwohnerzahl und eines der stärksten Gewerbe- und Handelszentren. In der Militärkommunität Petrinja sowie in den anderen begünstigten Städten des Militärdistrikts wurde die Zivilbevölkerung in zwei Grundklassen eingeteilt, die Bürger und Kontribuenten. Den Status der Bürger konnten in der Regel Gewerbeleute und Händler bekommen, während zu den Kontribuenten die Landwirte, Tagelöhner und Diener zählten. In der Glaubensstruktur in der Militärkommunität Petrinja überwog die katholische Bevölkerung mit etwa 90%, während sich die Zahl der orthodoxen Bewohner um 10% im Verhältnis zur Gesamtzahl der Kommunitätsbevölkerung bewegte. Obwohl es unter den Katholiken auch Tschechen und Deutsche gab, verringert dies die kroatische Bedeutung der Stadt Petrinja nicht wesentlich.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

34-35-36

ZAGREB 2001-2004

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača

Neven Budak

Redakcija

Ivo Goldstein
Borislav Grgin
Mirjana Matijević-Sokol
Nenad Moačanin
Boris Olujić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednik

Mario Strecha

Tajnik redakcije

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica
Iva Makvić

Tisak
Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje završeno u srpnju 2004. godine

Naklada
400 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 34-35-36
/ [uređivački odbor Mario Strecha... et al.]. - Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
2002.-2004. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X